

Kognitív metaforaértelmezés
Petőfi Sándor szerelmes verseiben

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	3
1. A dolgozat célja, felépítése	3
2. Elméleti háttér	4
2.1. A romantika és a realizmus határán. Petőfi költői nyelve, metaforaalkotása	4
2.2. A metafora a kognitív nyelvészetben. A fogalmi metafora standard elmélete	5
II. Szövegelemzések.....	7
1. A metaforák nyelvi megvalósulása.....	7
1.1. A versekben előforduló birtokos szerkezet mint referenciapont-szerkezet	7
1.2. Az azonosító szerkezetek	11
1.2.1. Egy-két jelzőt tartalmazó egyszerű mondatok és a tömondatok	11
1.2.2. Értelmezős szerkezetek	12
2. A metaforák értelmezése a fogalmi integráció (blend) elméletével	13
2.1. Az azonosító szerkezetek értelmezése a blend segítségével	14
2.2. A birtokos szerkezet értelmezése a blend segítségével	16
3. A mátrixok közötti szemantikai távolság és a leképezések mértéke	17
4. A metaforák hatóköre a szövegkörnyezetben	23
III. Összefoglalás, következtetések, továbbvezető gondolatok.....	25
Bibliográfia.....	27
Függelék.....	29

I. Bevezetés

1. A dolgozat célja, felépítése

A dolgozat célja egy olyan módszerrel közelíteni Petőfi költészetéhez, amellyel korábban azt még nem írták le, ez a fogalmi metafora standard elmélete (lásd lejjebb).

A kutatás központi kérdése a metafora formái Petőfi Sándor szerelmes verseiben, a dolgozat a metaforához szorosan kapcsolódó metonímia fogalmának, jellemzőinek a korpuszban való megjelenésére csak érintőlegesen tér ki. Részletesen tárgyalja viszont a kiválasztott szövegekben lévő fogalmi metaforákat olyan szemszögből, hogy milyen nyelvi formában fordulnak elő: foglalkozik a Petőfinél nagy gyakorisággal megjelenő metaforikus birtokos szerkezetek, illetve az azonosítós szerkezet leírásával. Emellett kitér arra, hogy mitől függ az, hogy a metafora milyen hatást gyakorol a befogadóra (LAKOFF–TURNER 1989, TOLCSVAI NAGY 2003: 31–32 alapján), és ezen elméleti alapvetések hogyan valósulnak meg a korpuszban, illetve rámutat a fogalmi integráció (blend) érvényesíthetőségére is a kiválasztott versekben.

A korpusz 45 darab szerelmes versből tevődik össze (lásd: Függelék), amelyek a költő 1843–1848-ig tartó életszakaszából származnak. Szerelmes vers alatt azokat a rövidebb terjedelmű verseit értem, amelyeknek a témája a szerelem. A versek véletlenszerűen lettek kiválasztva, hiszen egy általános képet kívántam kialakítani Petőfi szerelmes verseiről, amihez szükségesnek tartottam azt, hogy a versek a költő alkotói pályájának egészét a lehető legnagyobb mértékben lefedjék. A korpusz azonban nem foglalja magában a költő szerelmi költészetének minden darabját. Fontos, hogy a dolgozat nem törekedett a kapott eredmények kvantitatív összegzésére, hanem a kvalitatív kutatás mellett döntött.

A tanulmány bevezető részében (I.) kitér a Petőfi közegét adó korszaknak, a romantikának (és a realizmusnak) a rövid bemutatására. Ezt követően, a II. szerkezeti egységben a konkrét szövegelemzések kapnak helyet. Először szó esik az elemzett versekben található metaforák nyelvi megvalósulásáról (II./ 1.), ezt követően a fogalmi integráció (blend) jelenségének érvényesítéséről a kiválasztott példákban (II./ 2.), majd a következő egységben a metaforák tartományainak szemantikai távolságával, illetve a tartományok közötti leképezések természetével foglalkozom (II./ 3.), végül a metaforák hatókörét vizsgálom (II./ 4.).

Petőfi költészetének vizsgálata a kognitív nyelvészet eszközeivel eddig még nem történt meg, a dolgozat fő célkitűzése tehát ennek megvalósítása, amellyel hozzá lehet járulni ahhoz, hogy a Petőfi költői műveinek stilisztikai jellemzőiről kialakított kép pontosabb, árnyaltabb formát öltön, illetve más megvilágításba kerüljön.

2. Elméleti háttér

2.1. A romantika és a realizmus határán. Petőfi költői nyelve, metaforaalkotása

A XIX. század első felében az irodalmi művekben a romantika és a realizmus nem különült el élesen egymástól. Nem volt ez másként Petőfi költészetében sem, de ő maga a magyar romantika iskolájának kívánt a vezére lenni (NÉMETH G. 1971: 11). Ez indokolja kitérni ennek a korszaknak a rövid jellemzésére.

A magyar romantika kezdete az 1770-es, 1820-as évekre tehető (ám egzakt módon nem lehet meghatározni), amelynek a kibontakozása nálunk lassabb és csak részleges volt a nyugati mintához képest (SZEGEDY–MASZÁK 1995: 119–124). Magyarországon az 1870-es évekig a népi-nemzeti irodalom nagy hatást gyakorolt az irodalom művelőire, ebben már keveredtek a realista elemek is, egyfajta átmenetet képezett a romantika és a realizmus között (SZEGEDY–MASZÁK 1995: 121–126, NÉMETH G. 1971: 11–16). Az 1840-es években a népiesség önálló irányzattá akart fejlődni, a közköltészet a népies irányhoz igazodott (SZEGEDY–MASZÁK 1995: 121–126). A forradalom és szabadságharc után viszont lemondtak a népies-nemzeti irány kiterjesztéséről. A magyar irodalom nagy alakjainak korszaka volt ez, olyan alkotók születtek, akik az európai köztudatban is komoly helyet foglaltak el, ilyen volt Petőfi, Madách és Jókai is (NÉMETH G. 1971: 21–26).

Petőfi költészetében egy nagyon erősen szubjektív beszédforma volt meghatározó. A külső, tárgyi világnak nem objektív önazonosságát, hanem átszubsztivizált megjelenítését valósította meg, ami egyértelműen romantikus jegy, ez egyben egyik legfontosabb megkülönböztető jegye életművének (MARGÓCSY 1999: 165–166). Németh G. Béla szerint ez a fajta nyelv a közember nyelve, amely köznapi, de sohasem érdektelen, nem pedig a népé. Petőfinél a népiesség abban jelentkezett, hogy a nép, az egyszerű ember életének bemutatása

vezérli sok versének megalkotásában. Szerelmes verseiben a szerelem mint a mindennapi élet szerves része jelenik meg (NÉMETH G. 1971: 42–49).

Vörösmarty és Petőfi tekinthetők a romantikus metaforaalkotás mestereinek. A korszakot az ortológusok és neológusok vitája uralta: a neológusok új metaforák létrehozását tűzték ki célul, míg az ortológusok a már halott metaforákat próbálták feléleszteni. Az explicit metaforák (vocativus, personificatio, hasonlat, allegória, halott metafora, metaforikus jelző és határozó) helyett az „implicit metaforaalkotás” terjedt el, mint az önmegszólítás, az igemetafora, a jelkép vagy az egymás mellé állított köznyelvi és/vagy metaforikus jelentés alkalmazása (SZEGEDY-MASZÁK 1980: 72–74).

Petőfinél a dolgok egy radikálisan szubjektív minősítettségben, átalakulásban jelennek meg. Egyik leggyakoribb szóképe a nominális metafora, egy olyan azonosítás, amely „nyíltan azt mondja ki: az, amire rámutatok, más, vagy más is lehet.” (MARGÓCSY 1999: 188–189). A metaforizáltság a versek legnagyobb részében túlnő a közvetlen nominális azonosítás keretein, és oximoronokká, komplex képekké, paradoxonokká, víziókká bővül. A költő e metaforikus átalakulást, azaz a megnevezés önkényes folyamatát teszi meg sok esetben a vers alapjának: a *Minek nevezzelek?*-ben egyértelműen kimondja, hogy a megnevezés aktusa áll a középpontban (MARGÓCSY 1999: 189–191).

Zsengéiben még a klasszicizmusra jellemző metaforahasználat volt megfigyelhető, amikor is a metafora fogalmi jelentése tisztán értelmezhető, befogadható az olvasó számára. Később a könnyen áttekinthető klasszicista metaforától háromféle módon rugaszkodott el: a megmagyarázott metaforát nem önmagában szerepeltette, hanem fűzészerűen, beleágyazva a vers szövetébe (lásd lejjebb: II./ 4. *A metafora hatóköre a szövegkörnyezetben*), vagy metaforikus jelzőkkel, határozókkal a metafora díszítő jellegét emelte ki, vagy több jelentéssel rendelkező igemetaforákat, jelképeket használt. Gyakori eszköze, hogy a betű szerinti olvasatról hirtelen átvált metaforikusra vagy megfordítva (SZEGEDY-MASZÁK 1980: 241–249).

2.2. A metafora a kognitív nyelvészetben. A fogalmi metafora standard elmélete

Ahogy már a bevezetőben jeleztük, jelen kutatás a Lakoff–Johnson-féle standard fogalmi metafora-elméletet alkalmazza a szövegelemzésekben, szükségesnek tartja erre röviden kitérni az alábbiakban.

A metaforikus gondolkodás egy magasabb rendű mentális tevékenységet feltételez, amit az is jelez, hogy a gyermekek a fogalmak, illetve az azokat jelölő nyelvi elemek közül a konkrét nyelvi elemeken alapuló szerkezeteket sajátítják el először, és csak később alakítanak ki ezekre alapozva elvontabb szerkezeteket (TOMASELLO 2002).

A metafora a kognitív nyelvészet szerint nem csupán egy díszítőeleme a nyelvnek, hanem egy olyan eszköz, amellyel az emberek konceptualizálják a világot és saját tevékenységeiket, vagyis kiemelt helyet foglal el a gondolkodásban és a nyelvben. A metafora paradoxona, hogy egy kreatív nyelvi tevékenység eredményeként jön létre, de kialakulását nagymértékben meghatározza testünk, a fizikai valóság (GIBBS 2008: 3–5).

A metafora értelmezésének többféle elmélete létezik a kognitív nyelvészetben, ezek a következők: a metafora mint kategorizációs aktus (Glucksberg, Keysar); Grady, Oakley és Coulson a metaforát a blend, vagyis a fogalmi integráció keretén belül képzeleli el; Lakoff kiterjesztett metaforaelméletében neurológiai alapokra helyezi a vizsgálódást, és általános metaforákkal dolgozik; Kövecses Zoltán jelentésfókuszon alapuló metaforaértelmezése szerint pedig a forrástartomány jelentésmezejében egy elem kiemelt szerepet kap, fókuszba kerül, és automatikusan, elmebeli erőfeszítés nélkül képeződik le a céltartományra (KÖVECSES 2009: 271–280).

A standard fogalmimetafora-elmélet (LAKOFF–JOHNSON 1980) szerint két, egymástól különböző fogalmi keret között létesül kapcsolat a metaforában. A két összekapcsolt tartomány (mátrix), vagyis a forrás- és a céltartomány között szisztematikus megfelelések vannak: a fogalmi metafora eszerint nem más, mint két fogalmi tartomány között lévő megfelelések rendszere. A forrástartomány az a tartomány, amelyen keresztül a nála nehezebben befogadható céltartományt értelmezni kívánjuk (LAKOFF–JOHNSON 1980, KÖVECSES 2009: 271–272, KÖVECSES–BENCZES 2010). Léteznek univerzális metaforák a különböző nyelvekben, amelyek alapja valamely univerzális tapasztalat, például A BOLDOGSÁG FENT VAN metafora, amely szerkezet az egyes nyelvekben hasonló nyelvi formákban valósul meg. Fontos, hogy a mátrixok közötti metaforikus megfelelések csak részlegesek (KÖVECSES 2005). Egy metaforikus képben egyszerre több metafora is vegyülhet, amely fokozza kifejezőerejét. Ezt a jelenséget ebben a keretben komponálásnak hívjuk (KÖVECSES 2005: 59–67).

Lakoff–Turner 1989 szerint a poétikai gondolkodás a mindennapi gondolkodás mintájára történik, de azt kiterjeszti és kidolgozza, ám ugyanazt a nyelvi apparátust használja fel, mint a hétköznapi beszéd (FREEMAN 2007: 1176–1183).

A metafora hatása (mind a hétköznapi, mind a szépirodalmi szövegekben) a két jelentésmátrix közötti leképezés következő tényezőitől függ (LAKOFF–TURNER 1989, TOLCSVAI NAGY 2003: 31–32):

- A leképezés mértéke: „sűrűség”, a szemantikai tartományegyezések mértéke
- A mátrixok közötti szemantikai távolság mértéke
- A fogalmi metafora kidolgozottsága és kiterjesztése
- A metaforikus kifejezés konvencionáltságának mértéke: A legkonvencionálisabb metafora kevésbé feltűnő, mert a befogadó nincs tisztában annak metafora voltával, feldolgozása minimális erőfeszítést kíván. A legkevésbé konvencionális metaforák viszont feltűnőek és nagy mentális erőfeszítést kívánnak.
- A metafora hatóköre a szövegkörnyezetben
- Több metaforikus leképezés átfedésének mértéke
- A metaforikus leképezés beépülése a szövegértelmezésbe

Jelen dolgozat a fentiek közül az aláhúzással jelölt jellemzők megvalósulási formáira fog rávilágítani a továbbiakban (többek között). A konvencionalitás kérdése érdekes problémákat vetne fel, de a dolgozat nem tárgyalja, mert azt csak egy jól kidolgozott módszertani háttérrel (kérdőíves felmérés, kollokációvizsgálat stb.) lehetne hitelesen vizsgálni, amelyre most nincs mód kitérni.

II. Szövegelemzések

1. A metaforák nyelvi megvalósulása

1. 1. A versekben előforduló birtokos szerkezet mint referenciapont-szerkezet

Az olyan szerkezeteket, amelyek valamely dolgot egy másik dolog megnevezésén, aktiválásán keresztül tesznek elérhetővé, referenciapont-szerkezetnek nevezzük. Ennek egyik megvalósulási formája a birtokos szerkezet. A birtokos szerkezetben a referenciapont (a birtokos) feltűnőbb a figyelem számára, mint a környezete, és ez vezet el a cél (a birtok)

értelmezéséhez. A referenciapont egyúttal szubjektív háttér is. A birtokos tipikusan topik funkciót tölt be, illetve a topik tagmondatban, szövegben referenciapontként működni. Langacker elgondolásában a landmark a referenciapont, a trajektor pedig a cél. A referenciapont jelöli ki a domíniumot (fogalmi tartományt) és a nézőpontot, ahonnan a megnevezendő entitás konstruálódik (LANGACKER 1987, TOLCSVAI NAGY 2013: 255–258).

A magyar nyelvben a birtokos szerkezetnek vannak nyelvspecifikus elemei: a birtokviszonyt mindkét tagon jelölheti szóelem; a referenciapont és a cél között lévő szemantikai viszony valamilyen térbeli viszony metaforikus kiterjesztése, ami történeti okokra vezethető vissza. Mind a személyjeles birtokszó, mind az esetragos birtokosszó összetett jelentésszerkezet. A cél a birtok maga, másrészt a birtokosra is utal a birtokos személyjelen keresztül. „A birtokos szerkezet a magyar nyelv egyik legbegyakorlottabb morfológiai szerkezete, amelynek műveleti feldolgozása általában könnyen és gyorsan történik meg” (TOLCSVAI NAGY 2013: 260–267).

A korpusz legszembetűnőbb sajátossága a metaforák kifejezésére a birtokos szerkezetek használata, amelyekben jellemzően mind a forrás-, mind a céltartományra utal nyelvi elem, ami megkönnyíti ezeknek a nyelvi szerkezetnek, illetve az általuk kiemelt fogalmaknak a befogadását.

A tartományok elhelyezkedését tekintve megfigyelhető, hogy a legtöbb esetben a céltartomány van elől, amely egyben a birtokos szerepét tölti be (vagyis referenciapont), és csak utána következik a forrástartománynak megfelelő nyelvi elem, vagyis a birtokszó (a cél) (kiemelés a céltartományhoz):

Szemeidnek búvősbájos tükrében (A SZEM TÜKÖR); *Csakhogy az észnek jégpáncélja rajta* (AZ ÉSZ JÉGPÁNCÉL);, *Szerelemnek fülemiléje/ Csattog a fejem fölött* (A SZERELEM FÜLEMÜLE); *Sovár szívemre föl nem tűzhetéd/ Az ölelésnek tündér gyűrűjét* (AZ ÖLELÉS GYŰRŰ); *Szerelemnek holdvilága/ Rám arany palástot vet* (A SZERELEM HOLDVILÁG); *Szeretem szivednek/ Tengerszem-mélységét* (A SZÍV TENGERSZEM); *Szerelemnek rózsákkal/ Hintett nyoszojája!/ Megint lefektettem a/ Lelkemet reája* (A SZERELEM NYOSZOLYA); *Szerelemnek rózsafája.../ Árnyékában heverek* (A SZERELEM RÓZSAFA); *Szeretem hibáid/ Napfogyatkozását* (A HIBA NAPFOGYATKOZÁS); *Ne marjon a bánat fulánkos kigyója* (a bánat kígyó); *Járjunk a szerelem kertében* (A SZERELEM KERT); *Itt hervad a hűség/ Eltépett rózsája* (A HŰSÉG RÓZSA); *Szerelemnek rózsáiból/ tövis-e vagy illat,/ Mely szívemig, életem/ Gyökeréig elhat* (A SZERELEM RÓZSA); *Madár nem szállt rám, csak fölöttem repdes/ Sötét*

eszméim hollóserege (AZ ESZME HOLLÓSEREG); *Egy asztalon nagy ezüstpohárba’/ Pezsgett, habzott a vidámság árja* (A VIDÁMSÁG ÁR/FOLYADÉK) stb.

A példákból kitűnik, hogy gyakori a SZERELEM-nek céltartományként való szerepeltetése. Ez egyben a topik, vagyis az ismert közléselem, hiszen a kiválasztott versek szerelmes versek, témájuk a szerelem. A céltartománynak megfelelő nyelvi elemek ez alapján már ismertek vagy elvártak az olvasó számára, az új közléselemet (a topik-komment párból a komment elemet) inkább a forrástartomány által megnevezett tartalmak képviselik.

További jellemző, hogy ezekben a szerkezetekben a birtokos jelző *-nak, -nek* ragja is gyakran ki van téve a birtokoson, vagyis a referenciapontként funkcionáló nyelvi elem, így még transzparensabb a két nyelvi forma által összekapcsolt fogalmak viszonya:

Szemeidnek búvösbájos tükrében (A SZEM TÜKÖR); *Csakhogy az észnek jégpáncélja rajta* (az ész jégpáncél); *Szerelemnek fülemiléje/ Csattog a fejem fölött* (A SZERELEM FÜLEMÜLE); *Sovár szívemre föl nem tűzhetéd/ Az ölelésnek tündér gyűrűjét* (AZ ÖLELÉS GYŰRŰ); *Szerelemnek holdvilága/ Rám arany palástot vet* (A SZERELEM HOLDVILÁG); *Szeretem szivednek/ Tengerszem-mélységét* (A SZÍV TENGERSZEM); *Szerelemnek rózsákkal/ Hintett nyoszójája!/ Megint lefektettem a/ Lelkemet reája* (A SZERELEM NYOSZOLYA) stb.

Megfigyelhető, hogy a *-nak, -nek* raggal ellátott birtokos (referenciapont) és a birtokszó (cél) sorrendje az esetek döntő többségében a prototipikus sorrendiséget tükrözi, vagyis a referenciapontként szolgáló birtokos áll elöl (céltartomány), és utána következik a birtok mint cél (forrástartomány). A céltartományt kifejező nyelvi elem azért állhat elöl ezekben a birtokos szerkezetekben, mert Petőfi – a közérthetőség, követhetőség jegyében, tudatosan vagy nem tudatosan – a prototipikus sorrendiséget tükröző birtokos szerkezetet alkalmazta.

A két tartománynak megfelelő nyelvi elem térben (a vers terében) egymáshoz közel, egymás mellett vagy néhány minőségjelző (vagy ezen felül a jelzőhöz kapcsolódó egyéb bővítmény) (*búvösbájos, tündér, fulánkos, eltépett, rózsákkal hintett* stb.) közbeiktatásával helyezkedik el, ami szintén hozzájárul az értelmezés megkönnyítéséhez. A mátrixok közelsége azzal is magyarázható, hogy a birtokos jelző és a jelzett szó – természete szerint – alapvetően nem kerülhet egymástól nagyon távol, mert az megnehezítené a befogadást.

A jelzők, amelyek jellemzően minőségjelzők, a forrástartományt megnevező nyelvi jelölőhöz kapcsolódnak: *Szemeidnek búvösbájos tükrében* (A SZEM TÜKÖR); *Sovár szívemre föl nem tűzhetéd/ Az ölelésnek tündér gyűrűjét* (AZ ÖLELÉS GYŰRŰ); *Szerelemnek rózsákkal/ Hintett nyoszójája!/ Megint lefektettem a/ Lelkemet reája* (A SZERELEM NYOSZOLYA); *Szerelemnek fejér felhői/ Errefelé lengenek,/ Mintha engem látogatni jőne egy angyalsereg* (A SZERELEM FELHŐ); *Gondolta Barangó: szívem Ildikója,/ Ne marjon a bánat fulánkos kigyója!*

(A BÁNAT KÍGYÓ); *Ez lesz írva rája:/ Itt hervad a hűség/ **Eltépett** rózsája* (A HŰSÉG RÓZSA); *Nem szakíthattam ajkad **szép** bokráról/ Egy csókvirágot édes útitársul* (AZ AJAK VIRÁGBOKOR) stb. A céltartomány nyelvi formája kevésbé jelzett, kivétel: *Madár nem szállt rám, csak fölöttem repdes/ **Sötét** eszméim hollóserege* (AZ ESZME HOLLÓSEREG).

A két mátrixhoz tartozó nyelvi forma további szemantikai jellemzője, hogy rendszerint a céltartománnyal kifejezett fogalom az elvontabb, a kevésbé kézzel fogható vagy nehezebben értelmezhető, befogadható:

AZ ÉSZ JÉGPÁNCÉL: a jégpáncél kézzel fogható, tapintható, látható fizikai jelenség, míg az ész elvont. A következő példák mind ebbe a sorba állíthatók be: AZ ÖLELÉS GYŰRŰ, A SZERELEM RÓZSA, A BÁNAT KÍGYÓ, A HŰSÉG RÓZSA stb., ahol is a forrástartomány által megnevezett tartalom konkrét fizikai létező, ezzel szemben a céltartomány helyén álló elvont, és rendszerint valamilyen emberi érzés vagy tulajdonság.

A SZERELEM FÜLEMÜLE fogalmi metaforához kapcsolódó *fülemüle* szó szintén kézzel fogható, látható fizikai jelenséget takar, bár közelről, apró részleteit ritkán láthatjuk, a szerelem viszont elvont fogalmi tartalom. Idetartozik AZ ESZME HOLLÓSEREG fogalmi metafora is, céltartománya (ESZME) szintén elvont, érzékszerveink segítségével nem észlelhető, viszont a hollók serege (HOLLÓSEREG) könnyebben befogadható, érzékelhető, fizikai jelenség, mert látás és hallás útján képesek vagyunk érzékelni, viszont érinteni nem tudjuk őket, a hollók seregének összességét pedig végképp nem, csak a madarak egyikét. Tehát itt a forrástartomány által kifejezett fogalmi tartalom és a valóságdarab, amelyre utal, az is egy összetett jelenség, jellemzően egy szintén kevésbé könnyen értelmezhető fogalomhoz nyújt elérést (ESZME). A SZERELEM KERT fogalmi metafora is ez utóbbival rokonítható a tekintetben, hogy a forrástartomány által kifejezett fogalom szintén egy olyan fizikai entitásnak felel meg, amely tapintás útján egészlegesen nem érzékelhető.

A HIBA NAPFOGYATKOZÁS fogalmi metafora esetében egyik fogalomhoz és az azt jelölő nyelvi elemhez sem tartozik a nyelven kívüli valóságban kézzel fogható megfelelő, viszont a két fogalom közül a NAPFOGYATKOZÁS a könnyebben befogadható, hiszen érzékszerveinkkel, látás útján felfogható, a HIBA viszont elvont fogalmi jelenség, érzékszerveinkkel nem tudjuk észlelni. A SZERELEM HOLDVILÁG fogalmi metafora esetén szintén ez utóbbi megállapítások érvényesek, vagyis a SZERELEM elvont fogalmi jelenség, a HOLDVILÁG viszont konkrét, de a tapintás útján nem, csak szemünkkel érzékelhető.

1.2. Az azonosító szerkezetek

1.2.1. Egy-két jelzőt tartalmazó egyszerű mondatok és a tömondatok

A korpuszban a második legjellemzőbb eszköz a metaforaalkotás során az azonosító szerkezetek használata, amelyek egy-két jelzőt tartalmazó egyszerű mondatok formájában fejeződnek ki, amikor is mind a forrás-, mind a céltartománynak megfelelő nyelvi kifejezéshez egy vagy maximum két jelző (döntően minőségjelző) kapcsolódik. Ezek legnagyobb részében szintén utal nyelvi elem mind a forrás-, mind a céltartományra, ami szintén ahhoz járul hozzá, hogy értelmezésük ne kerüljön nagy mentális erőfeszítésbe.

A tömondatok száma – amikor a verssor egy tömondatban merül ki – igen elenyésző, ezek a következők: *Szerelmem sasmadár* (A SZERELEM SASMADÁR); *Virány a múlt* (A MÚLT VIRÁNY). Ezek a költő legtranszparensabb eszközei metaforikus képeinek a kifejezésére, mégsem ez a leggyakoribb eszköze. A két összekapcsolt tartománynak megfelelő nyelvi elem térben egymáshoz közel helyezkedik: közvetlenül egymás mellett, semmi nem szakítja meg őket, ez nagymértékben megkönnyíti befogadásukat.

Ennél gyakoribbak azonban az egy-két (minőség)jelzőt (és a jelző mellett álló bővítményt) tartalmazó egyszerű mondatok, amelyek magva az azonosító alanyi-állítmányi viszony: *Vad ár e szenvedély* (A SZENVEDÉLY ÁR); *A szerelem sötét verem* (A SZERELEM VEREM); *Szerelmem zúgó tenger* (A SZERELEM TENGER); *Csillagos ég az életem* (AZ ÉLET ÉG); *Lelkem bolyongó, hontalan madár* (A LÉLEK MADÁR); *Szived bölcsőben fekvő csecsemő* (A SZÍV CSECSEMŐ); *szorgalmatos méh/ A hű emlékezet* (AZ EMLÉKEZET MÉH); *Másik szellem a mogorva kétség* (A KÉTSÉG SZELLEM); *A lyányi szív csalárd folyó csak* (A SZÍV FOLYÓ); *Legyen szelíden ringató dajkája/ A nyájas szerelem* (A SZERELEM DAJKA) stb.

Megfigyelhető, hogy a két tartománynak megfelelő nyelvi elem szintén nagyon közel helyezkedik el egymáshoz, ami ugyancsak a könnyebb befogadást segíti elő. Itt viszont már nagyobb számban vannak jelen a jelzők, mint a korábban elemzett birtokos szerkezetekben – ez utóbbi természetesen abból is következik, ahogy már fentebb esett róla szó, hogy a birtokost és a birtokot kifejező szó nem kerülhet egymástól túl távol, nem szakíthatja meg a kettő együttesét túl sok bővítmény. További jellegzetesség, hogy a forrástartománynak megfelelő nyelvi elemhez kapcsolódik több jelző vagy a jelző + a jelző bővítménye (*vad, sötét, zúgó, csillagos; bolyongó, hontalan; bölcsőben fekvő, szorgalmatos másik, csalárd* stb.) – hasonlóan a birtokos szerkezetek elemzésekor fentebb leírtakhoz:

Vad ár e szenvedély (A SZENVEDÉLY ÁR); *A szerelem sötét verem* (A SZERELEM VEREM); *Szerelmem zúgó tenger* (A SZERELEM TENGER); *Lelkem bolyongó, hontalan madár* (A LÉLEK

MADÁR); *Szived bölcsőben fekvő csecsemő* (A SZÍV CSECSEMŐ); *szorgalmatos méh/ A hű emlékezet* (AZ EMLÉKEZET MÉH); *Másik szellem a mogorva kétség* (A KÉTSÉG SZELLEM); *A lyányi szív család folyó csak* (A SZÍV FOLYÓ); *Legyen szelíden ringató dajkája/ A nyájas szerelem* (A SZERELEM DAJKA).

A céltartomány helyén álló nyelvi jelölő kevésbé jelzett, kivételek: *szorgalmatos méh/ A hű emlékezet* (AZ EMLÉKEZET MÉH); *A lyányi szív család folyó csak* (A SZÍV FOLYÓ); *Másik szellem a mogorva kétség* (A KÉTSÉG SZELLEM), *Legyen szelíden ringató dajkája/ A nyájas szerelem* (A SZERELEM DAJKA). Ezekből a példákból kitűnik, hogy ahol a céltartomány nyelvi jelölőjéhez (*emlékezet, szív, kétség, szerelem*) kapcsolódik jelző (*hű, lyányi, mogorva, nyájas*), ott a forrástartomány nyelvi jelölőjét (*méh, folyó, szellem, dajka*) is bővíti (minőség)jelző (*szorgalmatos, család, másik, (szelíden) ringató*). Tehát megfigyelhető, hogy ilyen értelemben a céltartomány az, amely irányítja, hogy hány jelző kerül az adott szerkezetbe.

A két tartomány sorrendje változatosabb képet mutat, itt már nem jelentkezik a céltartomány „elsőbbrendűsége”, a számuk közelít egymáshoz, ami azzal is magyarázható, hogy itt a sorrendiséget nem szabja meg olyan elv, mint amit a birtokos jelző és a birtokszó sorrendje esetében vázoltunk.

1.2.2. Értelmezős szerkezetek

A korpusz harmadik leggyakoribb eszköze a metaforikus viszony kifejezésére az értelmezős szerkezet. Az alábbi 7 példa található a korpuszban hét különböző versből:

a) *Kél a hold, az éj lovagja* (Szerelem vándorai):

A HOLD LOVAG

b) *Elzavarta egy hatalmas szellem/ A szerelem* (Mi vagy keblem?...):

A SZERELEM SZELLEM

c) *Szeretek én egy istenasszony,/ Egy számkiűzött istennőt:/ A szabadságot* (Szeretek én...):

A SZABADSÁG ISTENNŐ, AZ ISTENNŐ EMBERI LÉNY, A SZABADSÁG EMBERI LÉNY

d) *Szégyled magad, szégyled, te/ Könnyenhivő gyerek* (De miért is gondolok rá?):

A SZERELMES LÉNY GYEREK

e) *Oh szerelem, te szívek napja, szívem/ Egy sugárt tőled csak hiába vár?* (Minden virágnak...):

A SZERELEM NAP

f) *Te énekelsz, remény, te kedves csalogány* (Szerelmem zúgó tenger...):

A REMÉNY CSALOGÁNY

g) *Oh szerelem, te óriási láng!/ Ki a világot gyújtod ránk* (Oh, szerelem...):

A SZERELEM LÁNG

A c) jelű idézetben több metafora vegyül egymással, vagyis ez a komponálásra példa: az ISTENNŐ, amely eredendően egy transzcendens létező vagy elképzelt gondolati tartalom, az ember mintájára van megkonstruálva, hiszen szerelemmel szeretni csak emberi lényt lehetséges (és szintén csak az ember számára). A SZABADSÁG fogalmát is emberként konstruálja meg, hiszen a szabadságot istennőnek tekinti, és ha a szabadság istennő, akkor emberi lény (szeretett lény) is egyben.

2. A metaforák értelmezése a fogalmi integráció (blend) elméletével

Ha két vagy több mentális tér bizonyos elemei integrálódnak egymással, akkor beszélünk fogalmi integrációról vagy jelentésintegrációról (blend). A fogalmi integrációban négy mentális tér vesz részt, ezek a két bemeneti tér, a generikus tér és az integrált tér (blend) (KÖVECSES–BENCZES 2010: 173). A mentális terek nem azonosak a nyelvi szerkezetekkel, de a nyelvi szerkezetek irányítása révén épülnek fel. A fogalmi integráció leggyakoribb fajtájában a bemeneti terek vegyüléséből egy új, harmadik jön létre, ez a blend. A bemeneti terek között fogalmi megfelelések vannak. A vegyülés műveletét egy általános mintaadó fogalmi tartomány irányítja, ez a generikus tér (TOLCSVAI NAGY 2013: 228–229).

Blend alatt tehát több fogalmi mező összekapcsolását értjük. A kognitív metaforaelmélet egyes képviselői szerint a blend áthatja mindennapi gondolkodásunkat, és az emberi gondolkodás alapvető eleme, amely különbözik a Lakoff–Johnson-féle fogalmi metafora elméletétől, mert itt négyféle mentális térről beszélünk, a CMT-ben (conceptual metaphor theory) viszont csak kettőről (forrás-, illetve céltartomány) és azok megfeleléseiről. Ebben a

keretben – Lakoffék elméletével szemben – a metafora a blend részalmazaként van számon tartva (GRADY 2007: 198–199). Az alábbi elemzések során a blendnek ezt a dinamikus értelmezését érvényesítem a versekben, mert ezzel árnyaltabb képet lehet adni a kiválasztott szerkezetek működéséről.

2.1. Az azonosító szerkezetek értelmezése a blend segítségével

A) *Virány a múlt*

(virány: „Üde növényyszerű, virágokkal borított kies tájék, mező, rét” (ÉrtSz.))

Virány a múlt, szorgalmatos méh

A hű emlékezet;

Meghozza méz gyanánt szívembe

Első szerelmemet.

(Első szerelmem, 1844)

A *Virány a múlt* szerkezet értelmezhető a fogalmi integráció segítségével, amikor is az egyik bemeneti tér a *virány*, a másik a *múlt*, a generikus térbe kerülnek bele azok az elemek, amelyek a két bemeneti térben közősek, az integrált tér pedig a két bemeneti térből kölcsönzi az elemeit, azokat egyesíti, így alakul ki a *virány a múlt* (vagy *a múlt virány*) nyelvi szerkezet, amelynek egy lehetséges értelmezése a következő:

Az első bemeneti térben (*virány*) a következő elemek helyezkednek el: szép virágok, csúnya virágok; a második bemeneti térben (*múlt*): kedves emlékek (ez felel meg az 1. bemeneti térben a szép virágoknak), rossz emlékek (ez az 1. bemeneti térben a csúnya virágoknak felel meg); a generikus tér elemei: dolog (mind a *virány*, mind a *múlt* valamilyen dolog, az egyik fizikai, a másik gondolati tartalom), sok apró elem összessége (virágok, illetve emlékek); az integrált térben pedig a következő tartalmak alakulnak ki: a kedves emlékek szép virágok, a rossz emlékek csúnya virágok.

B) Szerelmem sasmadár

*Szerelmem sasmadár;
Vagy égbe száll velem,
Vagy széjjelszaggatja
Körmeivel szívem.
(Szerelmes vagyok én..., 1846)*

A *Szerelmem sasmadár* szerkezet a következőképpen értelmezhető a blend alapján:

Az 1. bemeneti tér a *szerelem*, a 2. bemeneti tér a *sasmadár*. A generikus térben szerepelnek azok a tényezők, amelyek a két bemeneti térben közősek: a dologszerűség (mind a szerelem, mind a sasmadár kategóriája fölé rendelhető a dolog fő kategória), a szabadság (mind a szerelem, mind a sasmadár szabad a kiemelt példában), illetve hogy mind a szerelemnek, mind a sasmadár életének vannak bizonyos mozgatórugói. Az 1. bemeneti tér (*szerelem*) elemei a dologszerűség, a határtalanság és a túlfűtött érzések mint mozgatórugók, a 2. bemeneti térben (*sasmadár*) a sasmadár élőlény, ez felel meg az előbb említett dologszerűségnek az 1. bemeneti térben, illetve szabadon szárnyal, ez felel meg az 1. bemeneti térben a határtalanságnak, valamint mozgatórugója az éhség, szomjúság, ez felel meg az 1. bemeneti térben a túlfűtött érzéseknek. Az integrált tér a *szerelem sasmadár* szerkezetet alakítja ki a két bemeneti tér vegyüléséből, amely megőrökli a túlfűtött érzelmeket, illetve a szabadon szárnyalást, vagyis kialakul egy olyan létező (dolog), amely a túlfűtött érzelmekkel telve szabadon szárnyal.

Az említetteken kívül további megfelelések is bizonyosan felállíthatóak, nem a fent leírt folyamat az egyetlen megoldás az említett nyelvi szerkezet magyarázására.

C) Vad ár e szenvedély

*Költői ábránd volt, mit eddig érzék,
Költői ábránd és nem szerelem,
Mert meggyógyult e szív, amely ugy vérzék,
És nem maradt a sebnek helye sem.
Ha szerelem lett volna keblem hullámozása,*

*Időknek multával sem nyugodt volna el.
Vad ár e szenvedély; amerre medrét ássa,
Sodor magával s végre belehalni kell.
(Költői ábránd volt, mit eddig érzék, 1846)*

A *Vad ár e szenvedély* nyelvi szerkezetnek a blend alapján a következő értelmezése lehetséges:

Az 1. bemeneti tér az *ár*, a 2. bemeneti tér a *szenvedély*. A generikus térben a két bemeneti térre jellemző dologszerűséget lehet elkülöníteni, illetve a mozgásban levést (az *ár* mozgásban van, illetve az érzelmek sem statikusak). Az *ár* bemeneti terének elemei a vízcseppek mint alkotórészek, ennek felelnek meg a *szenvedély* bemeneti terében az érzelmek mint alkotórészek. Az 1. bemeneti tér további lehetséges eleme lehet az, hogy (az *ár*) nagy sebességgel áramlik, ennek felel meg a 2. bemeneti térben a túlfűtöttség. Az integrált térben, ahol a *szenvedély ár* szerkezet alakul ki, a bemeneti terekből az érzések, illetve a nagy sebességgel áramlik jellemző vegyül, és a következő tartalom alakul ki: az érzések nagy sebességgel áramlanak.

2.2. A birtokos szerkezet értelmezése a blend segítségével

D) *Ne marjon a bánat fulánkos kigyója!*

*Szeretője addig, szép Ildikó, mit tett?
Gondolta Barangó: búsan várja őtet,
Gondolta Barangó: "szivem Ildikója,
Ne marjon a bánat fulánkos kigyója!
(Szerelem átka, 1845)*

A *bánat fulánkos kigyója* birtokos szerkezet is leírható a blend segítségével, elképzelésem szerint a következő módon:

Az 1. bemeneti tartomány a *bánat*, a 2. a *kígyó*. A generikus tér tartalmazza a dologszerűség jellemzőjét, illetve hogy alapvetően negatív dologokról van szó (a bánat negatív,

a kígyóra inkább a *veszélyes* jelző illik, de az is negatív jelentéstartalmú melléknév). Az 1. bemeneti tér (*bánat*) elemei lehetnek: érzés, illetve rossz, a 2. bemeneti tér (*kígyó*) elemei: az élőlény, amely az érzésnek felel meg, illetve a veszélyes, ami az 1. bemeneti térben található rossz jelzőnek felel meg. Az integrált tér megőröklí a bemeneti terekből a rossz érzés és a mar elemeket, ezekből tevődhet össze a *bánat kígyó* szerkezet: a rossz érzés mar.

3. A mátrixok közötti szemantikai távolság és a leképezések mértéke

Ahogy már fentebb esett róla szó, a metafora hatása az összekapcsolt jelentéstartományok távolságának és a tartományok közötti leképezések leírása mentén is vizsgálható (TOLCSVAI NAGY 2003: 31–32, LAKOFF–TURNER 1989), az alábbiakban ezzel foglalkozom.

A korpusz legjellemzőbb képe A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY VIRÁG metafora volt, ezt követte A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY NAP/ TŰZ/ FÉNY (A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY TERMÉSZETI ERŐ) metafora, illetve gyakori volt még A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY MADÁR metafora is. Szintén gyakran alkalmazott eszköz volt a RÓZSA mint forrástartomány nemcsak A SZERELEM, illetve A SZERETETT LÉNY céltartományok mellett, hanem egyéb elvont gondolati tartalmak, tulajdonságok, érzések leképezésére is (BÁNAT, ÖRÖM, BOLDOGSÁG, HŰSÉG). Szintén nagyon sok példát találni megszemélyesítésre is, a leggyakoribb képei A LÉLEK EMBERI LÉNY, illetve A HALÁL EMBERI LÉNY, A SZEM EMBERI LÉNY metaforák.

A VIRÁG mint forrástartomány használatának nagyfokú konvencionalitását az olyan, manapság is használatos kifejezéseink is mutatják, mint a *virágom*, *virágocskám*, *gyöngyvirágom*.

Példák A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY VIRÁG metaforára (kiemelések a forrástartományhoz):

- a) Kikelet a lány, **virág** a szerelem (Minek nevezelek?)
- b) S nekem a sors csak **virággal**/ Ékesítse kalapom (A szerelem)

- c) *Nőtelen ember szerelme/ Csak **virág** a kalap mellett* (Feleségek felesége)
 d) *Mást szeretsz-e, **gyöngyvirágom**, vagy engem?* (Minek nevezzetek?)
 e) *Mit ér a kert, ha **rózsát** nem terem,/ Ha szerelemmel nem díszeskedik?* (Szerelemvágy)
 f) *Szerelemnek **rózsáiból**/ tövis-e vagy illat,/ Mely szívemig, életem/ Gyökeréig elhat?*
 (Szerelemnek rózsákkal...)
 g) *Te vagy a világ **rózsája*** (Ilyen asszony való nekem)
 h) *Egész babéردönél egy/ **Rózsabimbó** többet ér* (A szerelem)

Az a), c), f), g), illetve az i) jelű példában a metafora teljes, vagyis mind a forrástartományra, mind a céltartományra utal nyelvi jelölő. Az a), a c) és a g) azonosítós szerkezet, az f) pedig birtokos szerkezettel fejezi ki a mátrixok összetartozását. Érdekesség, hogy az e)-ben egy magyarázó szerkezetet láthatunk: Az első verssorban helyezi el a metaforát (A SZERELEM RÓZSA), de mivel ebben még a céltartománynak megfelelő nyelvi elem nem szerepel, a következő verssorban fejti ki azt.

A b)-ben, e)-ben, illetve a h)-ban a SZERELEM a céltartomány, a d)-ben pedig a SZERETETT LÉNY. A legtöbb esetben a RÓZSA vagy ennek egy részlete (RÓZSABIMBÓ), illetve a kevésbé speciális VIRÁG a forrástartomány, valamint megjelenik a GYÖNGYVIRÁG is ebben a szerepben.

A SZERELEM és a VIRÁG fogalma alapvetően különbözik egymástól, hiszen előbbi elvont, utóbbi pedig konkrét fizikai jelenség. A szerelem egy pozitív érzés, amely elsődlegesen az embert jellemzi, az öt érzékszervünk által nem észlelhető, a virág viszont látás, szaglás és tapintás útján is érzékelhető. Hogy mi lehet annak az oka, hogy ez a két fogalmi tartomány szerepel gyakran együtt, hogy mi a hasonlóság bennük, arra a következő leképezések adhatnak választ:

VIRÁG

a virág szép →
 a virág kedves →
 a virág színes, sokféle →
 a virágok legtöbbje tavasszal nyílik →

SZERELEM

a szerelem szép
 a szerelem kedves
 a szerelem változatos
 sok szerelem tavasszal szö vődik

Példák A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY NAP/ TŰZ/ FÉNY (A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY TERMÉSZETI ERŐ) fogalmi metaforára (kiemelések a forrástartományhoz):

a) ...*lenn a szív mélyében/ Van, s e **nap** a szerelem* (A szerelem):

A SZERELEM NAP

b) *Oh szerelem, te szívek **napja**, szívem/ Egy sugárt tőled csak hiába vár?* (Minden virágnak...): A SZERELEM NAP

c) *Te vagy a **nap**, én az éjjel/ Teljes teli sötétséggel* (Ez a világ amilyen nagy):

A SZERETETT LÉNY NAP

d) *Nem tudom, mi voltam eddig,/ Ámde azt sem, mi leszek;/ Tőled függ, hogy sötét árnyék/ Vagy **fényes sugár** leszek* (Júliához):

A SZERETETT LÉNY (a férfi) FÉNYSUGÁR

e) ...*ölelned kéne **égő, égő** keblemet* (Szép vidéknek szépséges leánya):

A SZERETETT LÉNY (a férfi) TŰZ

f) ***Ég** lelkem, testem* (Szerelmes vagyok én...):

A SZERETETT LÉNY (a férfi) TŰZ

Az a), b), c) példákban szintén teljes metaforákat láthatunk, ahol mindkét fogalmi tartományra utal nyelvi elem, míg az e)-ben és az f)-ben mind a forrás-, mind a céltartomány csupán közvetetten van jelen, a metaforikus viszonyt az *ég* ige fejezi ki (igemetafora).

A SZERELEM NAP fogalmi metaforában a következő leképezéseket lehet elkülöníteni:

NAP		SZERELEM
a nap táplálja a földet	→	a szerelem élteti a szerelmeseket
a nap(fény) jókedvet okoz	→	a szerelem örömet, jókedvet okoz
a nap meleget áraszt	→	a szerelem melegségérzést ad
a nap világosságot ad	→	a szerelemtől másképp látjuk a világot

Példák A SZERELEM/ A SZERETETT LÉNY MADÁR fogalmi metaforára (kiemelés a forrástartományhoz):

a) *Szerelemnek **fülemiléje**/ Csattog a fejem fölött:* A SZERELEM FÜLEMÜLE

- b) Szerelmem **sasmadár**: A SZERELEM SASMADÁR
 c) Hogyha már hallottam/ **Szárnyad csattogását**: A SZERETETT LÉNY MADÁR
 d) Ne légy olyan akaratos, **galambom!**: A SZERETETT LÉNY GALAMB
 e) Odább **szállok**, mást építek: A SZERETETT LÉNY (A FÉRFI) MADÁR
 f) Mi most nekem/ A szerelem?/ Rózsafán kis **madárfészek**: A SZERELEM MADÁRFÉSZEK
 g) Meg se várjuk a halálunk,/ Elevenen **égbe szállunk**: A SZERELMES LÉNYMADÁR

Az a) példában birtokos szerkezet fejezi ki a metaforát, ahol a birtokos (a referenciapont) a szerelem, a birtok (cél) pedig a fülemüle. A b) egy azonosító szerkezet, a d)-ben megszólítás van, a c)-ben és a g)-ben nincs expliciten kifejezve az alapul szolgáló fogalmi metafora, a metaforikus szerkezetet a *szárnyad csattogását*, illetve az *égbe szállunk* szintagma jelzi.

A SZERETETT LÉNY GALAMB fogalmi metafora leképezései:

GALAMB		A SZERETETT LÉNY
a galamb szelíd	→	a szeretett lény szelíd
a galamb szabad	→	a szeretett lény szabad
a galamb kedves	→	a szeretett lény kedves
a galamb kicsi, törékeny	→	a szeretett lény törékeny
a galamb gyakran ad ki hangot	→	a szeretett lény fecsegős
a galamb csoportban fordul elő	→	a szeretett lény nem magányos
a galamb tud repülni	→	a szeretett lény szárnyal a szerelemtől

Ezekből a megfelelésekből kitűnik, hogy a GALAMB és A SZERETETT LÉNY fogalmi tartománya között számos összefüggés (leképezés) állapítható meg. A SZERETETT LÉNY GALAMB fogalmi metafora valószínűleg a konvencionálisabb képek közé sorolható, hiszen ebben a korpuszban is több esetben bukkant fel, de konvencionalizáltságát az olyan, ma is előforduló kifejezéseink is jelzik, mint a *galambom* vagy a *galambocskám*.

Példák A RÓZSA mint forrástartomány működésére:

*Szerelemnek **rózsáiból**/ tövis-e vagy illat./ Mely szívemig, életem/ Gyökeréig elhat?:*

A SZERELEM RÓZSA, A BÁNAT RÓZSATÖVIS, A BOLDOGSÁG RÓZSAILLAT

Itt hervad a hűség/ Eltépett rózsája.: A HŰSÉG (ELTÉPETT) RÓZSA

Példák megszemélyesítésre:

***Szeretője-e vajon a testnek a lélek?**/ S mint szeretőkhöz illik, együtt elenyésznek?/ Vagy a lélek a testnek csak barátja?/ S ugy tesz, mint rendesen a barát:/ Elhordja magát,/ Midőn amaszt pusztulni látja:*

A LÉLEK SZERETŐ (EMBERI LÉNY), A TEST SZERETŐ (EMBERI LÉNY), A LÉLEK BARÁT (EMBERI LÉNY), A TEST BARÁT (EMBERI LÉNY)

Szerelmes vagyok én;/** Megmondjam-e, kibe?/ Egy barna kis leány/ Hófehér **lelkibe!

A LÉLEK SZERELMES (EMBERI LÉNY)

*Nem érdemlitek meg, hogy ezen kar által/ **Ismerkedjete meg a méltó halállal!:***

A HALÁL EMBERI LÉNY

*Azt veszem észre csak, hogy elfagy vérem/ **A halál hideg ölelésitül***

A HALÁL EMBERI LÉNY

*Mint fellegekre a **szivárvány**,/ Reánk **mosolyogni fog** ez:*

A SZIVÁRVÁNY EMBERI LÉNY

***Szerelem, szerelem,/ Keserű szerelem!**/ Miért **bántál** olyan/ Kegyetlenül velem?*

A SZERELEM EMBERI LÉNY

Meglátogatni csak te fogsz,** hogy elzúgd/ Testvéri búdat, éji **fergeteg**,/ Testvéri búdat, mert hiszen **testvére**/ **Voltál** te lelkem **érezményinek!:

A FERGETEG EMBERI LÉNY, AZ ÉRZELEM EMBERI LÉNY, A FERGETEG TESTVÉR (EMBERI LÉNY)

*Száraz derekad/ Majd senki **meg nem öleli**,/ Csak **koporsónak deszkája**,:*

A KOPORSÓ EMBERI LÉNY

*S halvány ajakad/ Más nem **csókolja**, csak a sír **férgei**...:* A FÉREG EMBERI LÉNY

***Mosolyogjatok** rám, oh **mosolyogjatok**,/ Ti szép leánykák **szemei!**:* A SZEM EMBERI LÉNY

*Édes **szemeid mosolygása**/ Örömemnek kútforrása:* A SZEM EMBERI LÉNY

A szem mond igazat: A SZEM EMBERI LÉNY

*Miért mondom, hogy rólad e **kebel**,/ Oh lány, örökre **megemlékezik**?:*

A KEBEL EMBERI LÉNY

*Hitelt szavamnak **szíved** úgy sem **ad**!:* A SZÍV EMBERI LÉNY

*Lyánka, tőled egy **tekintetet**,/ Milyet a **nap** őszi tájra **vet**:* A NAP EMBERI LÉNY

*Meghasadt lant keblem; húrjain/ Vad kezekkel **nyargal át a kín**:* A KÍN EMBERI LÉNY

A megszemélyesítésekben a következő fogalmak (és a nekik megfelelő nyelvi jelölők) fordulnak elő céltartományként: LÉLEK (3), TEST (2), HALÁL (2), SZIVÁRVÁNY (1), SZERELEM (1), FERGETEG (2), ÉRZELEM (1), KOPORSÓ (1), FÉREG (1), SZEM (3), KEBEL (1), SZÍV (1), NAP (1), KÍN (1).

Ezek közül tehát a LÉLEK és a SZEM fordul elő a legtöbb esetben. A LÉLEK EMBERI LÉNY és A SZEM EMBERI LÉNY fogalmi metaforákban metonimikus rész-egész viszony is fellelhető: mind a lélek, mind a szem az ember részét képezi, az egyik elvont, a másik konkrét, kézzel fogható. Ez lehet a magyarázat arra, hogy miért ezek szerepelnek leggyakrabban a céltartomány helyén. Rész-egész viszony van az ÉRZELEM, a TEST, a KEBEL és a SZÍV fogalmi tartományok és az EMBER fogalmi tartomány között is. A halál az ember fizikai valójának nem része (paradoxon lenne), viszont az emberi élet végét jelenti, mindenki életében bekövetkezik, tehát ez is szoros kapcsolatban áll az emberrel, ezért fordulhat elő Petőfinél is többször. A kín mint olyan sem csak az ember sajátja, de gyakorta része életünknek.

Mindegyik említett példában, ahol rész-egész viszony van, a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia van jelen, az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT is nem fordul elő (KÖVECSES–BENCZES 2010: 66–67).

Az emberi érzelmek, tulajdonságok gyakori megjelenése ezekben a metaforikus képekben összefüggésbe hozható az embodiment jelenségével is, vagyis azzal, hogy az ember gondolkodásmódját és ennek megfelelően a gondolatainkat tolmácsoló nyelvi kifejezéseket nagymértékben meghatározza testünkbe való bezártságunk (TOLCSVAI NAGY 2013, LAKOFF–JOHNSON 1980).

4. A metaforák hatóköre a szövegkörnyezetben

A korpuszban található metaforák kiterjedése vagy lokális, amikor hatókörük nem terjed tovább egy verssoron vagy versszakon túl, de gyakori eszköze Petőfinak, hogy továbbfűzi a gondolatot, és további egy, két, esetleg három strófára is kiterjed a metafora hatása (1), (2). Azokban az esetekben, amikor a vers eleve csupán egy, két vagy három versszakból áll, nagyon gyakori, hogy megametafora (KÖVECSES 2005: 59–67) keletkezik (3), (4), amely az egész verset uralja. Ezeket a megállapításokat az alábbi néhány kiragadott példával szemléltetem:

(1)

Szerelemnek lobogója szívem,
Érte két szellem viaskodik;
Rémes a harc és mindennap eltart
Kora reggtől késő alkonyig.

Egyik szellem, hófehér ruhába

Öltözködve, a vidám remény; (A REMÉNY SZELLEM, A SZELLEM EMBERI LÉNY)

Másik szellem a mogorva kétség, (A KÉTSÉG SZELLEM, A SZELLEM EMBERI LÉNY)

Öltözködve hollófeketén.

Egyre vínak, és nem tudhatom még: (A REMÉNY EMBERI LÉNY, A KÉTSÉG EMBERI LÉNY, A SZELLEM EMBERI LÉNY)

Győzedelmes melyikök lehet?

Attól tartok, hogy **kettészakítják** (A REMÉNY, A KÉTSÉG EMBERI LÉNY, A SZELLEM EMBERI LÉNY)

E szerelmi zászlót, szívemet!

(Szerelemnek lobogója, 1845)

(2)

De mért is gondolok rá?
Mért gyötrődöm?... hiszen
Még csak híré sem hallom,
Még csak nem is izen.

Hát ily hamar felejt, ily
Hamar felejthetett?
Az még valószínűbb, hogy

Sohasem szeretett.

Azt tartják: nem a nyelv, de

A szem mond igazat. (A SZEM EMBERI LÉNY)

Én hittem ezt, s hitemnek

Gyümölcse kárhozat.

Hittem szemének, amely

Azt mondá, hogy szeret... (A SZEM EMBERI LÉNY)

Szégyeld magad, szégyeld, te

Könnyenhívó gyerek!

Most már egyéb nincs hátra,

Mint őt felejteni.

Ki innen, ki szivemből,

Emlékem kincsei!

Hajós vagyok, ki vészkor

Mindent tengerbe vét,

Hogy az üres hajóban

Megmentse életét.

(De miért is gondolok rá?, 1847)

(3)

Szerelmem zúgó tenger, (A SZERELEM TENGER)

De most zugása nem ver

Órjási hánykodás közt földet és eget;

Elszenderült, miképen

A gyermek bölcséjében,

Ha hosszan jajgatott és hosszan könnyezett.

A síma **habtükröben**

Evez föl és le lelkem

Szelíd merengésnek hintázó csónakán;

Partjáról a jövőnek

Csattog felém lágy ének...

Te énekelsz, remény, te kedves csalogány!

(Szerelmem zúgó tenger, 1844)

(4)

Szerelemnek rózsákkal

Hintett nyoszolyája! (A SZERELEM NYOSZOLYA)

Megint lefektettem a

Lelkemet reája.

Szerelem rózsáiból

Tövis-e vagy illat,

Mely szívemig, életem

Gyökeréig elhat?

(A SZERELEM RÓZSA)

(A BÁNAT TÖVIS, A BOLDOGSÁG ILLAT)

Akár tövis jut nekem,

Akár az illatja,

Mindegy! **feküdj rá lelkem,**

S álmodozzál rajta;

Álmodd meg azt a nagy szót,

A melly nincsen még meg,

A melly kifejezze majd:

Millyen forrón érzek!

(A BÁNAT TÖVIS)

(A BOLDOGSÁG ILLAT)

(A SZERELEM NYOSZOLYA)

(Szerelemnek rózsákkal..., 1846)

III. Összefoglalás, következtetések, továbbvezető gondolatok

1. Összefoglalás

A szövegelemzések rámutattak arra, hogy Petőfi szerelmes verseiben nagyarányú a metaforikus képek száma. Metaforái értelmezhetőek a standard fogalmimetafora-elmélet alapvetéseinek a szellemében.

A metaforák nyelvi megvalósulásai szerkezetüket tekintve könnyen áttekinthetőek, jellemzően birtokos szerkezetekben, egy-két jelzőt tartalmazó egyszerű mondatokban, illetve értelmező jelzős szerkezetekben öltönek testet.

További jellemzője a korpusznak, hogy a versekben előforduló metaforák hatóköre kiterjedhet további egy, kettő vagy három versszakra is, vagy az egész költeményre, meghatározva annak gondolatiságát.

2. Kitekintés

A kutatás folytatásaként elképzelhető komparatív elemzések lefolytatása a korszak más íróival, költőivel (Arany, Tompa Mihály, Jókai, Mikszáth), illetve érdekes lehet a későbbi vagy éppen korábbi költőinkkel, íróinkkal (akár prózai művekkel) való összevetés is, valamint meg lehet nézni, hogy időben hogyan változott Petőfi metaforahasználata, van-e szembetűnő különbség korai, érett és kései versei tekintetében, ha korszakoljuk életművét, illetve egyéb témakörök szerint, mint a forradalmi versek, tájleíró költemények esetében is meg lehet nézni, milyen fogalmi metaforák fordulnak elő a leggyakrabban és miért, milyen nyelvi formában. Egy nagy korpusz segítségével, amelyben a korszak más alkotóival való összehasonlítás megvalósíthatóvá válik, további célként azt is ki lehetne tűzni, hogy a kor gondolkodásmódjára vonjunk le következtetéseket a metaforahasználatból, amely Petőfi esetében is egy nagyon meghatározó forma volt gondolatainak a kifejezésére, amelyből sokat ki lehet olvasni arról, hogyan vélekedett a világról.

További lehetséges kutatási irányként vetődik fel annak a vizsgálata, hogy ezek a szövegek milyen hatást gyakorolnak az olvasóra, a szöveg mint inger és a befogadó mint az ingerre választ adó entitás hogyan hat egymásra. Ez esetben el kell választani egymástól a korabeli és a jelenkori olvasó befogadási mechanizmusát, mert ezek eltérő olvasatokat eredményezhetnek. (A korabeli olvasó olvasatainak feltérképezése egy hosszabb és bonyodalmasabb feladat, a jelen szemszögéből való szemlélődés hitelesebben valósítható meg.)

Ehhez kapcsolódva a továbbiakban a feltűnőség (szaliencia), illetve a konvencionalitás kérdését is előtérbe lehet állítani: kérdőíves felmérés segítségével rá lehet mutatni arra, hogy mely metaforák ugranak ki jobban a kiválasztott szövegekből az olvasó számára, vagyis melyek feltűnőbbek. A metaforák konvencionalitásának vizsgálatakor fontos lehet az összekapcsolt tartományok szemantikai távolságának elemzése is, annak feltárása, hogy e két jellemző milyen viszonyban áll egymással. Az elemzett szövegek tapasztalata alapján elmondható, hogy a kettő nem mindig áll egyenes arányosságban egymással: lehet egy fogalmi metafora konvencionális akkor is, ha a szemantikai tartományok egymástól nagyon távol helyezkednek el, illetve ha a tartományok közel állnak egymáshoz jelentésben, abból még nem következik, hogy a metaforikus kép konvencionális.

A kognitív irodalomtudománynak ezek a kérdések fő érdeklődési körébe tartoznak, és azt vallják, hogy az irodalmi szöveg megértése csak az emberi agy feltérképezésével

képzeltető el (HORVÁTH–SZABÓ 2013). Ennek megfordítása, a megértésből levezetni, hogy hogyan működik az emberi agy, szintén egy nagyon fontos és izgalmas terület. Az embodiment jelenségét is lehetne kutatni további irodalmi szövegeken keresztül, hogy bennük milyen nyelvi formákban valósul meg az ember saját testébe való bezártságának jelensége.

Az említett kutatási irányok nyitni tudnának a pszicholingvisztika, pszichológia, az orvostudomány és a neurolingvisztika irányába is, megvalósítva ezzel a multidiszciplinaritás igényét, amely egyre inkább megjelenik vagy szükségszerűen meg kell, hogy jelenjen a tudomány művelői számára.

Bibliográfia

- FREEMAN, MARGARET H. 2007. Cognitive Linguistic Approaches to Literary Studies: State of the Art in Cognitive Poetics. In: Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens 2007: The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press. 1175–1202.
- GRADY, JOSEPH E. 2007. Metaphor. In: Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens 2007: The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press. 188–213.
- GIBBS, RAYMOND W. JR. 2008. Metaphor and thought. The state of the art. In: The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge University Press. New York. 3–13.
- HORVÁTH MÁRTA – SZABÓ ERZSÉBET 2013. Kognitív irodalomtudomány. Helikon 139–149.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005. A metafora: gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex Kiadó. Budapest.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2009. Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes”. MNy. 105/3. 271–280.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. Kognitív nyelvészet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK. 1980. Metaphors We Live By. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE – TURNER, MARK 1989: More Than Cool Reason: a Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites. Stanford, California: Stanford University Press.
- MARGÓCSY ISTVÁN 1999. Petőfi Sándor: kísérlet. Korona Kiadó. Budapest.
- NÉMETH G. BÉLA 1971. Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1980. Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok. Magvető Kiadó. Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1995: „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei. Balassi Kiadó. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2003: A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben. Történeti tipológiai vázlat. In: Bednadics Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály szerk.: Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben. Osiris Kiadó. Budapest. 26–61.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Osiris Kiadó. Budapest.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. Gondolkodás és kultúra. Osiris Kiadó. Budapest.

A korpusz forrásai:

KERÉNYI FERENC szerk. 1983. Petőfi Sándor összes költeményei: 1844. január – augusztus: kritikai kiadás. Petőfi Sándor összes művei 2. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KERÉNYI FERENC szerk. 1997. Petőfi Sándor összes költeményei: 1844. szeptember – 1845. július: kritikai kiadás. Petőfi Sándor összes művei 3. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KERÉNYI FERENC szerk. 2003. Petőfi Sándor összes költeményei: 1845. augusztus – 1846: kritikai kiadás. Petőfi Sándor összes művei 4. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KERÉNYI FERENC szerk. 2008. Petőfi Sándor összes költeményei: 1847: kritikai kiadás. Petőfi Sándor összes művei 5. Akadémiai Kiadó. Budapest.

www.mek.oszk.hu

Petőfi összes költeményei egy kötetben. Petőfi-társaság. Budapest. 1909.

Szótárak:

BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai Kiadó. Budapest. = **ÉrtSz.**

Függelék
(Az elemzett versek jegyzéke)

<i>A virágnak megtiltani nem lehet...</i> (1843)	<i>Nehéz, nehéz a szívem...</i> (1846)
<i>A szerelem, a szerelem...</i> (1843)	<i>Szeretek én...</i> (1846)
<i>Az én mátkám</i> (1843)	<i>Szerelemnek rózsákkal...</i> (1846)
	<i>Szerelmes vagyok én...</i> (1846)
	<i>Szeretője-e vajon...</i> (1846)
<i>Ez a világ amilyen nagy...</i> (1844)	<i>Szeretsz tehát</i> (1846)
<i>Szerelem vándorai</i> (1844)	<i>Minden virágnak ...</i> (1846)
<i>Szerelmem zúgó tenger...</i> (1844)	<i>Daczos leány!</i> (1846)
<i>Szerelem és bor</i> (1844)	<i>Mosolyogjatok rám...</i> (1846)
<i>Szerelem, szerelem</i> (1844)	<i>Oh szerelem...</i> (1846)
<i>Zsuzsikához</i> (1844)	<i>F. L. kisasszony emlékkönyvébe</i> (1846)
<i>Első szerelmem</i> (1844)	<i>Mi vagy keblem?</i> (1846)
<i>Elvennélek én, csak adnának...</i> (1844)	
<i>Szerelem- és pipadal</i> (1844)	<i>A szerelem</i> (1847)
	<i>Hozzám jössz-e?</i> (1847)
<i>Szerelemvágy</i> (1845)	<i>Ide, kis lány...</i> (1847)
<i>Szerelemnek lobogója...</i> (1845)	<i>Keserű élet, édes szerelem</i> (1847)
<i>Szerelem átka</i> (1845)	<i>De miért is gondolok rá?</i> (1847)
<i>Nő szerelmem</i> (1845)	<i>Mi volt nekem a szerelem?</i> (1847)
<i>Lányka, mikor...</i> (1845)	
<i>Szép vidéknek szépséges leánya...</i> (1845)	<i>Minek nevezzelek?</i> (1848)
	<i>Szerelemnek rózsafája...</i> (1848)
<i>A szerelmes tenger</i> (1846)	<i>Szeretlek én, szeretlek téged...</i> (1848)
<i>Juliához</i> (1846)	<i>Szeretlek, kedvesem!</i> (1848)
<i>Költői ábránd volt, mit eddig érzék</i> (1846)	<i>Feleségek felesége...</i> (1848)
<i>K. J. kisasszony emlékkönyvébe</i> (1846)	<i>Ilyen asszony való nekem...</i> (1848)
<i>Szerelmes vagyok én...</i> (1846)	

